

بخش پنجم

توانمندسازی

مقدمه

تعاریف متعدد و گوناگونی از توانمندسازی ارایه می‌شود که هرکدام دارای یک جهت‌گیری معین با یک دیدگاه و حتی یک ایدیولوژی مشخص است. البته برای توانمندسازی تعریف دقیق علمی با مرزهای مشخص وجود ندارد ولی اکثر صاحب نظران، کارشناسان و متخصصین امور اجتماعی و آموزشی تا اندازه‌ای بر موارد زیر در زمینه توانمندسازی تأکید دارند:

۱- توانمندسازی یک جریان خودجوش و پویا است که از درون بافت اجتماعی شکل می‌گیرد.

۲- القای نظر و مفهوم توانمندسازی در یک جامعه معین به صورت مکانیکی (سطحی و مصنوعی) و بدون در نظر گرفتن بافت اجتماعی - فرهنگی جامعه^۱ آثار محدودی ممکن است، داشته باشد و از لحاظ پایداری چون ریشه در تاروپود روابط اجتماعی مردم ندارد، عمر کوتاهی خواهد داشت؛

۳- رهبران عقیدتی، مذهبی و سیاسی و همچنین افراد کلیدی می‌توانند در شکل‌گیری و ارتقای سطوح توانمندسازی اجتماعی نقش بسزایی داشته باشند.

۴- توانمندسازی چیزی نیست که اعطا شود بلکه فرآیندی است که از شرایط موجود به وسیله افراد آگاه در یک جامعه معین نشأت می‌گیرد؛

۵- شکل‌گیری توانمندسازی به فنون و مهارت‌هایی از قبیل سازماندهی اجتماعی^۲ و توسعه اجتماعی^۳ و هم‌چنین ارتباطات پویا نیاز مبرم دارد؛

۶- توانمندسازی رویکردی است که با توجه به روابط قدرت^۱، به موازنه قوا در جامعه ارتباط دارد و هدف نهایی آن تلاش برای تقسیم مجدد قدرت موجود اعم از سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و کسب هویت فرهنگی توسط گروه‌های محروم است؛

^۱ - socio - cultural context

^۲ -community organization

^۳ -community development

۷- عالی‌ترین مرحله توانمندسازی در کنترل اجتماعی^۲ بر کلیه امور و فنون جامعه که در قالب نهادها و مؤسسات مردمی خود را منعکس می‌نماید، متبلور می‌شود.

عناصر مهم در توانمندسازی

- ۱- دسترسی به اطلاعات^۳
- ۲- پذیرفته‌شدن و مشارکت^۴
- ۳- مسئولیت‌پذیری^۵
- ۴- ظرفیت سازمانی محلی^۶

سطوح توانمندسازی

- ۱- سطح شخصی (فردی)^۷

هدف از توانمندسازی در این سطح عبارت از برطرف نمودن ناتوانایی‌های شخصی و شکل دادن به احساس قدرت شخصی و خود - کارآیی است. دستیابی به توانمندسازی شخصی شامل پذیرش و شناخت قدرتی که فرد می‌تواند داشته باشد و همچنین شناخت محدودیت‌های قدرت واقعی و منابع قدرت است.

^۱ - relations

^۲ -social control

^۳ - access to information

^۴ - inclusion and participation

^۵ - accountability

^۶ - local organizational capacity

^۷ - personal level

۲- سطح میان فردی^۱

هدف داشتن ظرفیت و توانایی لازم برای تحت تأثیر قراردادن دیگران می‌باشد. تحقق این امر به توسعه مهارت‌هایی از قبیل حل مشکل، اظهار وجود و مهارت‌های سیاسی نیازمند است.

رشد و توسعه تعامل بین فردی و کارآیی سیاسی ممکن است به طور هم‌زمان رخ دهد و اثر تقویتی متقابل داشته باشد.

۳- سطح سیاسی^۲

در این سطح، هدف عبارت است از انتقال و یا تغییر قدرت موجود بین گروه‌ها در جامعه که از طریق اقدام اجتماعی و تغییر به وسیله فرایندهای حمایت اجتماعی، ایجاد ائتلاف و اقدام عملی تحقق می‌پذیرد.

توانمندسازی و مشارکت

توانمندسازی و مشارکت، رابطه متقابل و ارگانیک دارند و در تعامل با یکدیگر آثار (تقویت کننده) سینرژیک در فرآیندهای مختلف به وجود خواهند آورد.

توانمندسازی زمینه‌های مشارکت را فراهم می‌سازد و مشارکت به نوبه خود توانمندسازی افراد، گروه‌ها و جوامع را تقویت می‌کند و روح پایداری و استحکام در آن می‌دمد.

مشارکت چیست؟

فرآیندی است که در آن مردم محلی می‌توانند با هم برای ایجاد تغییر در زندگی خود کار کنند و در تصمیم‌گیری در رابطه با مسایل پیرامون زندگی خود نقش فعال داشته باشند.

^۱ - interpersonal Level

^۲ - political level

چرا مشارکت :

- ۱- مشارکت برای تشریک مساعی و منابع
- ۲- مشارکت برای استفاده از زمان
- ۳- مشارکت برای فهرست نمودن تخصص‌ها و خرد محلی
- ۴- مشارکت برای بهبود پاسخگویی به نیازهای در حال تغییر
- ۵- مشارکت برای به دست آوردن نتایج مؤثر
- ۶- مشارکت برای فراتر رفتن از نیازمندی‌های قانونی
- ۷- مشارکت برای بهبود کیفیت پروژه‌ها و طرح‌ها
- ۸- مشارکت برای به دست آوردن منابع
- ۹- مشارکت برای ایجاد اتحاد و تفاهم
- ۱۰- مشارکت برای افزایش پایداری
- ۱۱- مشارکت برای تسریع در توسعه و مردم سالاری
- ۱۲- مشارکت برای افزایش کیفیت زندگی

مدل‌های عمده در برنامه‌ریزی طرح‌های توانمندسازی

مدل‌های متعددی برای طراحی و اجرای برنامه‌های توانمندسازی وجود دارد و با توجه به تجارب جهانی در زمینه برنامه‌ها و فعالیت‌های توانمندسازی، چهار مدل عمده در این زمینه وجود دارد که عبارتند از:

- ۱- مدل عمومی^۱
- ۲- مدل پاسخگوی اجتماعی^۲

^۱ - general model

^۲ - community response model

۳- مدل ایجاد ائتلاف^۱

۴- مدل همکاری اجتماعی^۲

مراحل کلیدی در فرایند توانمندسازی جوامع

۱- برقراری ارتباط و تماس با جامعه

۲- تعیین اهداف توانمندسازی جامعه

۳- تدوین استراتژی‌ها و وظایف کلیدی طرح‌های توانمندسازی

۴- تعیین ساختار طرح‌های توانمندسازی

۵- شناسایی مشوق‌ها و انگیزه‌های مناسب

۶- مدیریت فرآیند توانمندسازی

۷- رایه حمایت و نظارت مناسب

۸- اجرای فعالیت‌های پیش‌بینی شده در طرح

۹- پایش و ارزشیابی اجرای طرح توانمندسازی

اجزا و عناصر کلیدی در یک طرح عملیاتی توانمندسازی

۱- موضوع (زمینه طرح) و نوع توانمندسازی: آموزشی، اجتماعی، فرهنگی،

اقتصادی و محیطی و یا ترکیبی از استراتژی‌های توانمندسازی

۲- اهداف کلی و اختصاصی (براساس مدل SMART +P)

۳- نوع فعالیت

۴- مسئولیت اجرایی طرح

۵- گروه هدف

۶- شاخص‌های کمی و عملکردی (حجم فعالیت‌های مورد انتظار + استاندارد کار)

۷- تاریخ و زمان اجرا (شروع و خاتمه)

^۱ - coalition building model

^۲ - community collaboration model

۸- روش پایش و ارزشیابی

توانمندسازی و ارتقای سلامت

مفهوم ارتقای سلامت در نیمه دوم سال‌های ۱۹۸۰ میلادی مطرح شد. توانمندسازی یکی از جنبه‌های مهم ارتقای سلامت به حساب می‌آید چون هم در تعریف توانمندسازی و هم در استراتژی‌های کلیدی آن به طور واضح در اولین کنفرانس ارتقای سلامت که در سال ۱۹۸۶ در اوتاوا کانادا برگزار گردید، منعکس شد. در تعریف ارتقای سلامت بر واژه‌های «فادرسازی» و «کنترل» تأکید و تمرکز می‌شود.

تعریف ارتقای سلامت (WHO ۱۹۸۰):

«ارتقای سلامت فرآیندی است که هدف آن توانمندسازی مردم برای افزایش کنترل آنها بر سلامت خویش و در نهایت بهبود مستمر سلامت خود و جامعه‌ای که در آن زندگی می‌کنند، می‌باشد».

یکی از استراتژی‌های کلیدی ارتقای سلامت، «توسعه اقدام جامعه» به معنی توانمندسازی جوامع و توسعه مالکیت و کنترل آنها بر سرنوشت و مقدرات خود می‌باشد که این استراتژی در دل فرآیند توسعه در ارتقای سلامت ریشه کرده است.

هدف توانمندسازی در ارتقای سلامت، توانمندکردن افراد و جوامع برای تصمیم‌گیری در زمینه انتخاب بهترین گزینه سلامت با توجه و تأکید بر نقش و اهمیت شناخت تعیین‌کننده‌های محیطی و اجتماعی سلامت می‌باشد. توانمندسازی تنها به معنی افزایش مهارت‌ها و دانش افراد نیست بلکه شامل مشارکت مردم در داشتن کنترل بیشتر بر شرایط محیطی و تغییر آن شرایط در صورت ضرورت است. ارتقای سلامت عبارت است از فرآیند توانمندسازی مردم برای افزایش کنترل آنها بر تعیین‌کننده‌های سلامت و بهبود سلامت. از این طریق، ارتقای سلامت به وسیله

مردم، با همراهی مردم و نه برای مردم صورت می‌گیرد. هیچ فردی به تنهایی نمی‌تواند بر کلیه عواملی که سلامت وی را تحت تأثیر قرار می‌دهند، کنترل داشته باشد. بنابراین ارتقای سلامت نه تنها شامل اعمال و اقداماتی است که به سوی تقویت مهارت‌ها و ظرفیت‌های افراد هدایت می‌شود بلکه همچنین به تقویت ظرفیت گروه‌ها، سازمان‌ها و جوامع برای رویارویی با شرایط اجتماعی و اقتصادی زیربنایی و محیط‌های فیزیکی مؤثر بر سلامت منجر می‌شود.

«شاخص‌های توانمندسازی فردی و اجتماعی در ارتقای سلامت»

اجتماعی	فردی
<ul style="list-style-type: none"> • عدالت^۴ • ظرفیت حل مشکلات^۵ • شناخت مشکلات خود و محیط پیرامون و ارزیابی راه حل‌ها^۶ 	<ul style="list-style-type: none"> • احترام به نفس (عزت نفس)^۱ • ظرفیت و توانایی فرد^۲ • اعتقاد و باور به خود یا خود - کارآیی^۳

ارزشیابی توانمندسازی

ارزشیابی توانمندسازی عبارت از به کارگیری مفاهیم، تکنیک‌ها و یافته‌های ارزشیابی برای فراهم ساختن شرایط بهبود، پیشرفت و تصمیم‌گیری مستقل جوامع است. این نوع ارزشیابی برای اینکه مردم بتوانند به خود کمک نمایند، طراحی می‌شود. فرایند این نوع ارزشیابی با استفاده از روش‌ها و فرم‌های خود ارزیابی و ارزیابی بازخورد در

^۱ - self – steem

^۲ - capacity and ability

^۳ - self - efficacy

^۴ - equity

^۵ - problem – solving capacity

^۶ - problem recognition and solution

رابطه با کلیه جوانب فرایند توانمندسازی انجام می‌گیرد. شرکای مهم برنامه ارزشیابی شامل خود مردم، مشتریان و ذی‌نفعان می‌شود که معمولاً مراحل ارزشیابی را به طور مستقیم اجرا می‌کنند. افرادی که به عنوان ارزشیاب خارجی برنامه معرفی می‌شوند اغلب نقش مربی و یا تسهیل‌گر کمکی را بازی می‌کنند. چارچوب ابعاد چهارگانه زیر برای اندازه‌گیری و ارزشیابی فرایند توانمندسازی می‌تواند به طور مؤثر به کار گرفته شود. براساس این مدل چهار بعدی، موارد زیر مورد اندازه‌گیری قرار می‌گیرند:

الف) چه قدر (how much): چه مقدار از قدرت مورد نیاز است؟ و چه نوع (what kind of): چه نوع قدرتی مورد نیاز است؟

علت تأثیر این موارد در اندازه‌گیری بر این حقیقت استوار است که توانمندسازی یک فرآیند پویا است، نه یک پدیده ایستا و ساکن. مواردی که باز هم از لحاظ اندازه‌گیری و ارزشیابی اهمیت دارند و در واقع مکمل موارد ذکر شده در بالا هستند، عبارتند از:

ب) چه چیزی (what): چه چیزی انجام گرفت (پیامدها و نتایج ناشی از اقدام و عمل)؟ و چگونه (how): چگونه و با چه روشی انجام گرفت (طبیعت عمل)؟
ج) چه کسی (who): چه کسی آن را انجام داد؟